

Az *azért* demonstratívum pragmatikalizálódott használatai konstrukciós megközelítésben II.¹

Dömötör Éva

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

This paper presents analyses of three discourse-marker uses of the demonstrative *azért* ('because of that/for that') in a constructional approach. In one of the constructions under examination, *azért* usually enters into collocation with the particle *na* [(*Na azért!*)], and is used as a reply to the discourse partner's previous utterance or act, which is in compliance with the speaker's expectations. In the next one, the form [*nem azért de*], standing usually in a sentence initial position, has a face-saving function. Finally, the one-word answer *azért* as a reply to a *wh*-question with *miért* 'why' ([A: *Miért...?* B: *Azért.*]) is not a congruous answer, but serves as an indication of the speaker's intention to avoid answering. Each of these functions is associated with definable formal features, and can be characterized by their wider structural environment, hence the units targeted by the analyses are sentence constructions. The paper also proposes that the [*Na azért!*] and the [*nem azért de*] constructions developed from complex or compound-complex sentence constructions with main clauses including the first-person singular form of the verb *mond* 'say' (*mondom*) on the one hand, and with causal or final subordinate clauses on the other. The causal/final clauses can be accounted for by the original meaning of the adverbial demonstrative *azért* referring to reason or purpose, from which the DM functions have been pragmatikalized. The description of these discourse pragmatic functions completes the functional spectrum of *azért* presented in a previous study (Dömötör 2022).

Keywords: demonstrative, discourse marker, sentence type, sentence construction, reduced structure

Kulcsszavak: demonstratívum, diskurzuszjelölő, mondatfajta, mondatkonstrukció, redukált szerkezet

1. Bevezetés

Az utóbbi években a demonstratívumok (a mutató névmások és mutató határozószók) nemzetközi kutatásában egyre nagyobb teret nyert azoknak a funkcióknak a feltérképezése, amelyeket bizonyos demonstratívum-

¹ Jelen tanulmány a *Demonstratívumok pragmatikai és pragmatikalizálódott használatai konstrukciós megközelítésben. Az azért konstrukciói* című írás kiegészítése (ld. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 231–255).

Nyelvtudományi Közlemények 119: 261–273.

DOI: 10.15776/NyK.2023.119.11

mok diskurzusjelölővé (DJ) válásuk eredményeképpen töltenek be (ld. Naess – Margetts – Treis 2020). A tanulmány ezekhez a vizsgálatokhoz úgy szeretne csatlakozni, hogy a diskurzusjelölő-használatok leírásához a konstrukciós nyelvtan elemzési lehetőségeit javasolja. Tárgya az *azért* demonstratívumforma néhány olyan jellemző, de eddig még tudtommal a szakirodalomban nem tárgyalt használata, amelyek az ok- vagy célhatározói funkciótól jelentősen eltávolodtak, helyette viszont a megnyilatkozóknak a különböző diskurzustényezőkhöz (különösen a saját vagy a beszélőpartner megnyilatkozásához) való speciális viszonyulását fejezik ki. A vizsgált funkciókhoz jól definiálható formai kritériumok tartoznak, ezért beszélhetünk konstrukciókról. Nézzük például az alábbiakat:

(1) – *Ugye örültök a harci indulónak?! – Ö-rü-lünk Gumó! Ö-rü-lünk Gumó! – Na, azért – és elégedetten megcsörgette a Légyölő-rendet.* (MTSz.)²

(2) A: *Gaston, szeretsz?* B: *Szeretlek.* A: *Na, azért.* (Nszt.)³

Az (1)-ben és a (2)-ben az *azért* a *na* partikulával együtt az okozatisághoz már nem igazán köthető sajátos diskurzuspragmatikai jelentést fejez ki: az *A* szereplő (némi fenyegetést is közvetítő) válasza a *B* olyan reakciójára, amely megfelel *A* elvárásának; többé-kevésbé azzal egyenértékű, mintha azt mondaná: *Helyes*. A konstrukcióhoz sajátos, a határozói használatoktól eltérő prozódiai minta is tartozik. A *na* partikula megjelenése állandósultnak tűnik, ugyanakkor, mint látni fogjuk, el is hagyható, vagy „kicserélhető” más partikulára. A második vizsgált típust a (3) és a (4) példázza:

(3) [...] *ha tudsz, jelentkezz. Nem azért, de alig hallani felőled.* (ADT)⁴

(4) *Nem azért de én ezt előre tudtam.*

Itt az *azért* a *nem* és a *de* nyelvi elemek között, velük együtt már frazéma-szerűen szolgál szintén sajátos diskurzusfunkciót: a gazdamondatban megfogalmazott kijelentés „erősségét” enyhíti, arcvédő (face-saving) szerepe van, a Goffman-féle arc(ulat) fogalom (face) szerint értve (Goffman 1955).

Végül szintén jól elhatárolható minden más használatától az az egy-szavas *azért* válasz, amelyhez akkor folyamodik valaki, ha egy hozzá in-

² MTSz. = Magyar Történeti Szövegtár

³ Nszt. = A magyar nyelv nagyszótára

⁴ ADT = Arcanum Digitális Tudománytár

tézett, *miért* kérdőszavas kérdésre nem tud, vagy nem akar válaszolni. Funkciója a hasonló kontextusban használt *csak*-kal azonos.

(5) A: *Miért ide parkoltál?* B: *Azért.*

Az új, diskurzuspragmatikai funkciók miatt szinte kínálja magát az ilyen előfordulások diskurzusjelölőként való értelmezése. A diskurzusjelölő kategóriába tartozó elemek elsősorban funkcionális osztályt alkotnak, nagyon változatos formai tulajdonságokkal.⁵ Vizsgálatom első felismerése azonban az volt, hogy az egyes használatokat (a DJ használatokat a nem DJ-ktől, illetve az egyes DJ használatokat egymástól is) a funkcionális és formai jellemzőik együttesen különítik el. Mivel tehát a szemantikai-pragmatikai, valamint a szerkezeti és prozódiai tulajdonságok együttállása határoz meg egy-egy DJ funkciót, leírásukra a konstrukciós megközelítést javaslom, abból kiindulva, hogy nem a diskurzusjelölővé vált demonstratívum jelentése önmagában a meghatározandó, hanem az a szintaktikai és pragmatikai környezet, amely az adott használatot elkülöníti a többitől.

Az (1)–(2) és a (3)–(4) típusú konstrukciók megfigyelésem szerint a *mondom* igével együtt alkotott predikátumszerkezetből konstrukcionálizálódtak: [(*Na*) *azért mondom*(, *mert* [...])], illetve [*Nem azért mondom* (, *mert* [...]), *de* [...]]. A 3. és a 4. részben bemutatom a kialakulásukra vonatkozó feltételezésemet is.

A vizsgálat célja e három konstrukció leírása és beillesztése az *azért* multifunkcionalitásának ábrázolásába (Dömötör 2022). Kvantitatív jellemzőik, illetve kialakulásuk pontos detektálása további vizsgálatokat igényel. A dolgozat, illetve egyáltalán a törekvés a demonstratívumok konstrukciós keretben történő leírására egyben tisztelgés is Kálmán László emléke előtt.

A tanulmány felépítése a következő. A 2. rész ismerteti a vizsgálat elméleti háttérét, különös tekintettel a mondatfajta mint nyelvtani kategória konstrukciós szemléletbeli értelmezésére (2.1.). Röviden kitér a vizsgálat közvetlen előzményére (2.2.), és bemutatja a jelen vizsgálatban feldolgozott adatok származási helyét (2.3.). A 3., 4. és 5. rész tartalmazza a vizsgált konstrukciók részletes jellemzését, a 6. rész összefoglalja a vizsgálat eredményeit.

⁵ A diskurzusjelölő kategóriát, illetve a kategóriába tartozás feltételeit Dömötör (2022: 234–236) részletesen ismerteti.

2. A vizsgálat elméleti háttere és előzménye

2.1. Konstrukció, mondatkonstrukció, mondatfajta

Az elemzés elméleti háttere a konstrukciós nyelvtanszemlélet,⁶ amely szerint minden konvencionizálódott forma–funkció társulás konstrukció, mérettől függetlenül. A méret konstrukciós megközelítésben az összetettségnek felel meg; összetett konstrukciónak számít, ha egy kifejezés az adott nyelvallapotban világosan elkülöníthető, jelentéssel rendelkező részekre tagolódik, függetlenül attól, hogy a konstrukció jelentése a részeknek a jelentéseiből adódik össze (azaz kompozicionális), vagy nem. Ebbe a konstrukcióértelmezésbe természetesen illeszkednek a mondat szintű konstrukciók mint tipikus összetett konstrukciók, amelyek legismertebb példái a hagyományos mondatfajták. Figyelemre méltó, hogy a mondatfajta (*sentence type*) klasszikusnak számító, Sadock – Zwicky (1985)-ből ismert definíciója mennyire összhangban van a konstrukciós megközelítés konstrukció fogalmával: eszerint egy mondatfajta meghatározott szerkezet és konvencionális kommunikációs funkció társulása, együttjárása („a coincidence of grammatical structure and conventional conversation use”, Sadock – Zwicky 1985: 155). Sadock – Zwicky (1985) rendszerezésében a fő mondatfajták a kijelentő (*declarative*), a kérdő (*interrogative*) és a felszólító (*imperative*). Rendszerük azonban ennél valójában sokkal bővebb, mert egyrészt ezeknek különféle alfajaik vannak, másrészt léteznek másodlagos mondattípusok (*minor sentence types*) is (pl. az *exclamative*-nek nevezett, felkiáltó mondattípus). Ezeken kívül vannak még a jellegzetes hiányos vagy tagolatlan mondatok: a kérdésekre adott rövid válaszok, illetve a megszólítások (az ún. vokatívuszok), köszönésformulák stb. Mivel mindezek leírhatók úgy, hogy meghatározott formai tulajdonságcsoporthoz jár együtt meghatározott funkcionális tulajdonságcsoporthoz, nem látszik éles határ a fő mondattípusok és a másodlagos mondattípusok között – az egyes típusok akár formailag, akár funkcionálisan érintkezhetnek egymással a szerzők szerint is, sőt, a nem teljes mondatban adott válaszok és a tagolatlan mondatok is forma–funkció párokként leírható konstrukciók. Így egy kitágított mondatfajta-konceptióhoz jutunk el: ha egy formai struktúra szisztematikusan együtt jár egy nyelvhasználati funkcióval, és önálló megnyilatkozás lehet, az mon-

⁶ Összefoglaló cíllal bemutatja pl. Hoffmann – Trousdale 2013, magyarul elsőként: Kálmán 2001.

datkonstrukció.⁷ Ekként értékelve a fenti példákat, egyértelműen mondatkonstrukció a [(*Na*) *azért!*] és a *Miért*-tel kezdődő kérdésre adott [*Azért.*] válasz. A [*nem azért de*] konstrukciót pedig egy többszörösen összetett mondatból redukálódott konstrukciónak tartom, amely ma már – szervesen módon, vagyis nem grammatikai mondatrészként – beépül annak a mondatnak a szerkezetébe, amelynek kimondása arcfenyegető.

2.2. Az *azért* konstrukciói

A dolgozat közvetlen előzménye az *azért* multifunkcionalitását konstrukciós szemléletben bemutató vizsgálat, amely az *azért* eredeti deiktikus jelentéseitől különféle diskurzuspragmatikai használatok leírásáig jutott el (Dömötör 2022). Ezeket az alábbi példák (6–13) szemléltetik, az ok- vagy célhatározói használatól kezdve (6)–(8), a következtető viszonyt (9), a megengedést (10), a szubjektívizálódott ellentétet (11)–(12) kifejező konstrukciókon át az „ellenkezés-dac” konstrukciójáig, a [(*csak*) *azért is/se(m)*]-ig (13). A példák Dömötör (2022)-ből származnak (241–250).

(6) *Azért/ezért jöttem.*

(7) *Én magával akarok beszélni. Azért vagyok itt.*

(8) *Engem azért cikiztek, mert sokat olvasok és jól tanulok, Virágot meg azért, mert emós.*

(9) *Ezt üzenni az Úr: elhagyatott, azért hát én is Sisák kezére adlak beneteket.*

(10) *Ez tök rendes gesztus volt tőle, de azért persze nem fogadtam el.*

(11) *A végén még engem is ottfognak. – Azt azért nem hinném.*

(12) *Hát a Csilla szerint terrorizálja a Zsófit! Lelkileg, mert megverni azért eddig még nem verte meg...*

(13) *Tudtam, hogy nem fog odahívni, hogy segítek, de én úgyis oda fogok menni, és segíteni fogok azért is.*

A (6)–(13) példákkal szemléltetett konstrukciókat a tanulmány úgy mutatta be, hogy azok a pragmatikalizáció különböző fázisaiban vannak. A pragmatikalizálódottság mértéke egyenes arányban van a diskurzusjelölő

⁷ A magyarra vonatkozóan mondatfajtákat konstrukcióként tárgyalt és elemez Imrényi – Kugler 2017 is. A vizsgálatomban szereplő konstrukciók nem szerepelnek benne.

jelleg erősségével. Látni fogjuk, hogy a jelen dolgozatban tárgyalásra kerülő konstrukciók a pragmatikalizációs folyamatban előrehaladottak, elsődlegesen expresszív jelentésűek.

Az *azért* forma (*Na azért!*) használatát ((1)–(2)) egy korábbi vizsgálat (Dömötör 2012) is azonosította már, jelen dolgozat 3. része az ottani felismerésekre támaszkodik.

2.3. Adatok

A három elemzett konstrukciót korpuszadatokkal illusztrálom. Az adatok egy része a *Magyar Történeti Szövegtárból* (továbbiakban: MTSz.) származik, amely *A magyar nyelv nagyszótára*-nak (továbbiakban: Nszt.) elsődleges szövegbázisa. Mivel speciális és nem nagy példánygyakoriságú konstrukciókról van szó, az adatkeresést kiterjesztettem a Nszt. kiegészítő korpuszára (az innen származó adatokat is Nszt. jelöléssel jelzem) és a Nszt. számára szintén – bár korlátozottabban – forrásul szolgáló *Arcanum Digitális Tudománytár* (továbbiakban: ADT) forrásaira. A jelöletlen forrású példamondatok konstruált példák.

3. A [(*Na azért!*)] konstrukció

3.1. A [(*Na azért!*)] konstrukció funkcionális és formai jellemzői

Olyan beszédhelyzetekben, amelyben a beszélő egy meghatározott viselkedést vár el, sőt, provokál ki a hallgatóból, és ez teljesül is, a *Na azért!* / *Azért!* / *No azért!* megnyilatkozással nyugtázza elégedettségét, illetve hagyja jóvá beszédpartnere válaszát, viselkedését:

- (14) *Nem jössz többet nyolc előtt. Megígéred? – Meg. – Nem nyomod a rohadt csengőt, bazdmeg. Megvárod, amíg kinyitják. Megígéred? – Meg. – Biztos? [Rémült bólogatás.] – Na azért.* (ADT)
- (15) KÉMÉNYSEPRŐ *A lényeket... A lényeket, Gomulka bácsi... GOMULKA Ha beleszól, nem mondom. KÉMÉNYSEPRŐ Nem szólok bele. GOMULKA Kérjél bocsánatot! KÉMÉNYSEPRŐ Bocsánatot kérek. GOMULKA Na, azért. Figyelsz? KÉMÉNYSEPRŐ Figyelek.* (ADT)

A *na* partikula megjelenése a konstrukcióban tipikusnak tűnik, de nem kötelező:

- (17) *A káplár – már indulóban – visszaszólt. – Alszol, hé? Mindjárt felébresztelek! – Igenis, nem alszom. – Azért!* (Nszt.; Dömötör 2012: 11 alapján)

Elvértve ugyan, de a *na* helyett előfordulhat a *no* vagy a *hát* az *azért* előtt:

- (18) Katalin (nevetve): *Csak aztán vigyázz kis lányom, bele ne szeress valahogy ebbe a mérnökbe [...]* Aranka: *Én beleszeretni? – hahaha!* Katalin: **No azért!** *Nem ilyen földhasogató számára neveltünk.* (MTSz.; Dömötör 2012: 11 alapján)
- (19) EZREDES [...] *Megértette?* ÖRMESTER *Igenis, Ezredes úr!* EZREDES **Hát azért.** (MTSz.; Dömötör 2012: 11 alapján)
- (20) *Pedig még akarok mutatni neked valamit..., csak úgy tátani fogod tőle a szádat... Elhiszed? No azért... Eddig sose csaptalak be, nem mondhatod...* (ADT)

3.2. Előzmény: [(Na) azért mondom(!)]

A *(Na) azért(!)* formai variánsa a *(Na) azért mondom(!)*, feltételezésem szerint ebből a szerkezetből redukálódott a *(Na) azért(!)* konstrukció.

- (21) – *Engelsszel meri összehasonlítani ezt a burzsoá tejcárdát! Kövesse meg Engelst azonnal, míg el nem vesztetem a türelmemet! [...]* – *Elnézést kérek Engels emlékéért.* – **Azért mondom.** *Egyszóval el akarja venni azt a nőt?* (MTSz.)
- (22) *Eközben az intézkedők egyike hallani véli, hogy valaki hangjelzéssel fejezi ki tiltakozását a történések ellen – pedig mindvégig síri csend honolt –, mire egyikük ellenállást nem tűrő hangon elordítja magát: „Ki szólít? Mi?! Senki? Na azért mondom!”* (Nszt.)
- (23) – *Mentek le arról a fáról, azt a mindenségit!* – *kiáltott le valahova, mert ködpárás tekintetével úgy látta, mintha az öreg patikusné szilvafáját gyerekek lepték volna el. Pedig hol voltak még az iskolagyerekek, sőt még a szeptember is messze volt, amikor a hajnali kék ködökkel és savanykás illatával beérik édesre a szilva. Szavaira aztán csend is lett, annak jeléül, hogy szétszéledtek a szilvatolvajok.*

– **Na, azért mondom!** – morogta megelegedve, hogy ő ilyen erélyesen tud rendet teremteni. (ADT)⁸

A mai nyelvhasználatban egymás mellett él a „teljes” és a „hiányos” forma is, de pragmatikailag az állítmányt tartalmazó formaváltozat is hiányos, mivel az *azért* referense nem azonosítható. A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy a konstrukció forrás szerkezete egy olyan okhatározói összetett mondat, amelyben a mellékmondat expliciten tartalmazza azt az indokot, amely miatt a megnyilatkozó elégedett a beszédpartner válaszával, és ez tekinthető az *azért* referenciájának. Nézzük először a (24)-et:

(24) – *Hát mi a szándékod ezzel a gyermekkel, te Zsófi? Béresnek adod vagy kocsisnak? – Annak nem adom, felelt az anyja; ha már apja mesterember volt, legyen ő is az, úgy gondolom. – Hisz éppen azért mondom, szolt a kovács, magamnak is ez a szándéka!* (MTSz.; Dömötör 2012: 11 alapján)

A (24)-ben az *azért* grammatikai mondatrész, amit bizonyít, hogy az *éppen* partikulával van kiemelve. Pragmaszemantikai szempontból demonstratívum, endoforikus utalást valósít meg, referense a *magamnak is ez a szándéka* tagmondat. Bár nem okhatározói alárendelés, be lehet illeszteni a *mert* kötőszót, és akkor „szabályos” okhatározói összetett mondatot kapnánk, amelyben az *azért* grammatikai utalószó lenne.

(24a) [...] *éppen azért mondom, mert magamnak is ez a szándéka*

A beszélő ezzel az utólagos kiegészítéssel explicitté teszi, hogy azonos véleményen van a megszólított szereplővel, ezért indirekt módon helyesli annak választát. A következő példában pedig „szabályos” összetett okhatározói mondatot látunk: a *mert* kötőszóval kezdődő tagmondat beágyazódik a főmondatba, amelyben az *azért* okhatározó értékű utalószó:

⁸ A (23) egyben azt az esetet is illusztrálja, amikor a [(Na) azért (mondom)(!)] konstrukcióval nem egy verbális megnyilvánulásra reagál a beszélő, hanem valamilyen egyéb olyan beszédhelyzetre, amit szeretett volna, hogy bekövetkezzen: a (23)-ban például arra, hogy szétszéledtek a szilvatolvajok. Hasonlóképpen, a (14)-ben és vélhetően a (20)-ban is a beszédpartner valamilyen nonverbális gesztusát (pl. bólogatás) értékeli helyénvalónak, azaz szándékával összhangban levőnek a megnyilatkozó.

- (25) *Aigiszthosz: Hol vannak a zenészek, Paraszitosz? Paraszitosz: Hát, épp itt vannak, uram, pont, ahogy akarva volt. Aigiszthosz: **Na, azért mondom, mert szeretem, ha megvan azonnal, amit mondok, [...]***
(ADT)

Ugyanakkor az alárendelt mondat annak okát adja meg, hogy miért elégedett a beszédpartner válaszával: mivel ő maga azt kérte, hogy legyenek itt a zenészek, ezért a *Hol vannak a zenészek?* kérdésre a(z egyetlen) helyes válasz az, hogy *itt vannak*.

Feltehetőleg a (24)–(25) és hasonló esetekből alakult ki a helyeslést kifejező rövid *Na azért!* forma, úgy, hogy a helyeslő jóváhagyás implikaturája rögzült az ilyen használatú *azért* jelentésében, ezért a magyarázatul szolgáló kiegészítés, amely grammatikailag az *azért* referense lenne, elmaradhatott.

Azt, hogy a konstrukció eredete a szabályos okhatározói vagy célhatározói szerkezet, a következő példa is igazolja. A (26)-ban látszik, hogy a beszélők az *azért*-ot még a redukált, állítmány (*mondom*) nélküli változatban is ki tudják egészíteni *mert*-tel kezdődő mellékmondatokkal.

- (26) – *Jó napot kívánok! Legyenek szívesek a jegyeket és bérleteket bemutatásra előkészíteni! – hangzott fel a jól ismert felszólítás. Az utasok többsége szó nélkül tett eleget a kérdésnek. Egy idősebb bácsi azonban, aki szemmel láthatóan elmúlt 65 éves, odaszólt a mellette ellépő ellenőrnek: – Mutassak valamit? Nem? **Na azért, mert van jobb dolgom is!** – mondta, majd fennhangon közölte, hogy elmúlt 81 éves, hagyják őt békén.* (ADT)

A mellékmondat azonban nem a „főmondat” (ami amúgy is hiányos) kapcsolható össze, hanem éppen a konstrukciónak a fentebb leírt pragmatikai jelentésével: a *mert*-tel kezdődő okhatározói tagmondatokkal alkotott összetett mondatot nagyjából így lehet rekonstruálni: *’Azért mondtam ezt: „Mutassak valamit?”’, mert azt a választ vártam, hogy nem, mert van jobb dolgom is, mint igazolványt stb. bemutatni.*⁷

4. A [*nem azért de*] arcvédő konstrukció

4.1. A [*nem azért de*] konstrukció funkcionális és formai jellemzői

A konstrukció egy teljes, összetett mondatból redukált szerkezet, amely a megnyilatkozó a pragmatikai udvariasság megőrzése érdekében használ. Az ilyen megnyilatkozások a *nem azért de* kifejezés nélkül arcfenygetőek: a *nem azért de* enyhíti, szelídíti az öndicsőítést (4), (27)–(29),

csökkenti a másik személyre gyakorolt nyomást (3), tompítja a negatív vélemény sértő hatását (30)–(31):

(27) *Tudod, mennyien voltunk a csepeli Ifi Parkban az elején? Húszan. A Szakáll, a Bolond Sanyika, a Margó, a Cérna, az Ildi, a nóm, én. **Nem azért, de** ha mi nem lettünk volna, a Beatrice nem lett volna sehol.* (ADT)

(28) ***Nem azért, de** én egészen profi vagyok.* (ADT)

(29) *Kisebb dolgokkal kezdtem, aztán jött az ebédlőasztal. Huszonöt órát melóztam rajta, de megérte: a lába... **Nem azért, de** fantasztikus lett!* (ADT)

(30) ***Nem azért’, de** magának itt ment el az esze, vagy már bolond volt, amikor ide indult?* (ADT)

(31) *Nem tetszik nekem ez a nyakkendő. Nem illik hozzád. **Nem azért, de** nem illik hozzád...* (ADT)

Mondatkezdő pozícióban a leggyakoribb, de mondatközi helyzetben is előfordul (29, 32), ami a diskurzusjelölővé válás útján való nagy fokú előrehaladottság jelez.

(32) *Úgyis rengeteg negatív kritikát fogok kapni, de én mindig csak azzal foglalkozom, akinek tetszik az, amit csinálok. Most a többi, **nem azért, de** hol érdekeljen?* (ADT)

4.2. Előzmények: [*Nem azért mondom, de ...*] és [*Nem azért mondom, hogy/mert [...], de ...*]

A *nem azért de* kifejezés kifejtett formaváltozata a *mondom* igével alkotott mondat szerkezet (33)–(34), amely a példák tanúsága szerint eredetileg egy ok- vagy célhatározói összetett alárendelő mondat főmondata volt (34).

(33) ***Nem azért mondom, de** nekem is gyanús volt a dolog.* (ADT)

(34) ***Nem azért mondom, de** időnként küldhetnél legalább egy levelet.* (Nsz.)

(35) ***Nem azért mondom, hogy fényezem magam, de** szerintem akkoriban épp én muzsikáltam a legjobban, legalábbis a pályán mindig odatettem magam, mentem minden labdára.* (ADT)

A (35) típusú többszörösen összetett mondatban ismerhetjük fel a *nem azért de* konstrukció forrásszerkezetét. A célhatározói mellékmondat expliciten megjelöli az arcvédezés szándékát: a beszélő nem akarja magát rossz színben feltüntetni azzal, hogy dicséri magát. Ez a beszélői szándék olyan gyakori a *nem azért mondom, hogy/ mert ...* formájú összetett mondatokban, hogy a főmondat már önmagában is (*nem azért mondom*) képes kifejezni, beépült a szerkezet jelentésébe. A következő lépés a *mondom* elmaradása: a *[(Na) azért!]* konstrukcióhoz hasonlóan az implikatúra rögzülésével indokolom a redukált, állítmány nélküli [*nem azért de*] forma kialakulását.

5. A *Miért?* kérdésre válaszoló *Azért*

Szintén felfogható mondatkonstrukcióként az a használata az *azért*-nek, amikor a beszédpartner *Miért* [...]? kérdőszavas kérdésére a megnyilatkozó kitérő válaszként ennyit mond: *Azért*. A demonstratívumnak nem azonosítható referenciája sem a megelőző szövegkörnyezetben (pont erre kérdez rá a *Miért*-tel kezdődő kérdő mondat), sem a következőkben, hiszen nem követi okhatározói vagy célhatározói mellékmondat, hanem egyszerűen csak önmagában van sajátos attitűdjelölő funkciója. Például:

(36) – *Nem teszitek el mindjárt azt a sakkot?! – Miért? – Azért.* (ADT)

Ebben a kontextusban az *azért* szinonimája a *csak* hasonló funkciójának, a megnyilatkozó azt akarja kifejezni, hogy nem akar a kérdésre kongruens választ adni. Mivel ez a jelentés csak egy megelőző *miért*-es kérdéssel együtt működik, amely default esetben a beszédpartnertől származik, mondatkonstrukció helyett talán még helyesebb diskurzuskonstrukciónak tekinteni a megnyilatkozaspárt.

A *hát* partikula széles körű diskurzusjelölői használata miatt nem meglepő, hogy ebben a konstrukcióban is megjelenhet, bár intuíción szerinti a *Hát + azért* nem teljesen egyenértékű a szimpla *Azért* válasszal. A *hát* valamelyest enyhíti a válaszadás visszautasítását. A (37) példában az írásjelezés, vagyis a három pont a két elem között azt jelzi, hogy a két elem nem forrt össze igazán egy egységgé, együttes előfordulásuk leginkább a *hát* multifunkcionalitásával, széles körű használatával magyarázható. A (38) példában a folytatásból is világosan látszik, hogy a beszédpartner kerülni szeretné a válaszadást.

- (37) *ROBI: Szeretek veled sakkozni. Apa: Igen? ROBI: Igen. Legalább nem kell tanulni. APA: Nem szeretsz tanulni? ROBI: Nem. Csak sakkozni. APA: Tanulni is kell. ROBI: Miért kell? Apa: Hát... azért. Robi: Aha. (ADT)*
- (38) – *Miért, nem? – Nem. – De miért nem? – Hát azért. – Mert? – Mit mert? (ADT)*

A konstrukció formai változata az egy fokkal bővebb, de ugyanúgy explicit referencia nélküli használat. A (39) és (40) példák eleje még mintha „rendes” indoklásnak ígérkezne egy *azért* utalószós főmondatral indítva, azonban a *mert* után nem következik valódi mellékmondat:

- (39) **Miért** nincs 3 kilós kenyér? **Azért, mert – CSAK.** (ADT)
- (40) „A családod tudja, hogy itt vagy?” „Nem.” „És a lányod?” „Ő sem.” „**Miért nem?**” „**Azért, mert nem.**” (ADT)

A diskurzusjelölő jelleget erősíti, hogy a *csak*-kal együttesen is előfordul ebben a jelentésben (39).⁹

6. Összegzés

A tanulmányban három olyan konstrukcióval foglalkoztam, amely az *azért* demonstratívumformából keletkezett pragmatikalizációs folyamat eredményeként, sajátos, de jól definiálható diskurzusfunkciók kialakulásával. Konstrukciós keretben írtam le őket, vagyis funkcionális és formai tulajdonságegyüttesek meghatározására tettem kísérletet. Leírásukkal szándékom szerint teljessé vált az *azért* multifunkcionalitásának vizsgálata. A [(Na) *azért*(!)] és a [nem *azért de*] konstrukciók keletkezését redukcióval indokoltam. A [(Na) *azért*] mondatkonstrukcióval a megnyilatkozó a beszédpartner megnyilvánulását vagy esetleg a beszédhelyzetnek valamely a beszélő szándékával, elvárásával összhangban történő fejleményét helyeslően, de felette hatalmi pozíciót éreztetve hagyja jóvá. A [nem *azért de*] kifejezésnek arcvédő szerepe van, az indoklaskérő kérdésre adott egyszavas [*Azért.*] válasz funkciójaként a válaszelkerülést jelöltem meg.

További kutatási cél más demonstratívumformák deiktikus és nem deiktikus, vagyis pragmatikalizálódott használatainak hasonlóan teljességre törekvő leírása, valamint egy-egy adott formán belül a kvantitatív jellem-

⁹ Tulajdonképpen a (39) interpretálható úgy is, hogy az *azért, mert* kombinálódik a *csak*-kal, és úgy is, hogy két külön megnyilatkozás.

zők vizsgálata, ezen belül a jelentések egymáshoz viszonyított arányának, a formai változatok arányának stb. meghatározása.

Irodalom

- Dér, Csilla Ilona (2010), On the status of discourse markers. *Acta Linguistica Hungarica* 57/1: 3–28.
- Dömötör Éva (2012), Mutató névmások a grammatikalizációs ösvényen. In: Parapatics Andrea (főszerk.), *Félúton 7. A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa*. ELTE BTK, Budapest. 1–13. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/8094>
- Dömötör Éva (2022), Demonstratívumok pragmatikai és pragmatikalizálódott használati konstrukciós megközelítésben. *Az azért konstrukciói. Nyelvtudományi Közlemények* 118: 231–255.
- Goffman, Erving (1955), On face-work. An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes* 18/3: 213–231.
- Hoffmann, Thomas – Trousdale, Graeme (eds) (2013), *The Oxford handbook of Construction Grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- Kálmán László (2001), *Konstrukciós nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Imrényi András – Kugler Nóra (2017), *Mondattan*. In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor, *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 661–895.
- Næss, Åshild – Margetts, Anna – Treis, Yvonne (eds) (2020), *Demonstratives in discourse*. Language Science Press, Berlin. 1–20
- Sadock, Jerrold M. – Zwicky, Arnold M. (1985), *Speech acts distinctions in syntax*. In: Shopen, Timothy (ed.), *Language typology and syntactic description I. Clause structure*. Cambridge University Press, Cambridge. 155–196.

